

3. UMELÉ NEURÓNOVÉ SIETE

3.1 Úvod

biologické neuróny, história vývoja

Biologické neuróny a motivácia vzniku umelých neurónových sietí (UNS)

Ľudský mozog :

- 50-100 miliárd neurónov, každý neurón je spojený s asi 10 000 ďalšími neurónmi
- paralelné spracovanie informácií (vnemov, myšlienok, akcií ...)
- funkcia mozgu ? (ako mozog myslí, čo je to vedomie, ...)
- schopnosť sa učiť, modifikovať znalosti, zovšeobecňovať, konkretizovať, autoasociácia / heteroasociácia

- **klasická výpoč. tech. - vopred daný algoritmus (program), pomocou ktorého sa sekvenčne spracovávajú informácie, centrálné riadenie výpočtu**
- **mozog - veľký počet rôznych druhov spracovaní informácií súčasne (nezávisle ?) bez centrálného programu:**
  - vyhodnocovanie obrazu, zvuku, hmatu, teploty ...
  - spracovanie informácií z týchto vnemov, vyhodnocovanie situácie, klasifikácia objektov a javov
  - uvažovanie, učenie sa, rozhodnutie o adekvátnych akciách
  - realizácia akcie, hrubá motorika, jemná motorika
  - súčasné vykonávanie viacerých nezávislých činností
  - popritom riadenie (zložitých) funkcií organizmu

- **Spracovanie znalostí:**
  - *fáza učenia*: získavanie informácií, vytváranie znalostí, prispôsobovanie sa, korigovanie znalostí
  - *fáza vybavovania*: využitie získaných znalostí a schopností
- **biologické neuróny pracujú o 5-6 rádov pomalšie než kremíkové hradlá (ms - ns)**
- **napriek tomu v mnohých ohľadoch je ľudský mozog neporovnateľne výkonnejší než súčasné najvýkonnejšie počítače**

Príklady činností mozgu človeka

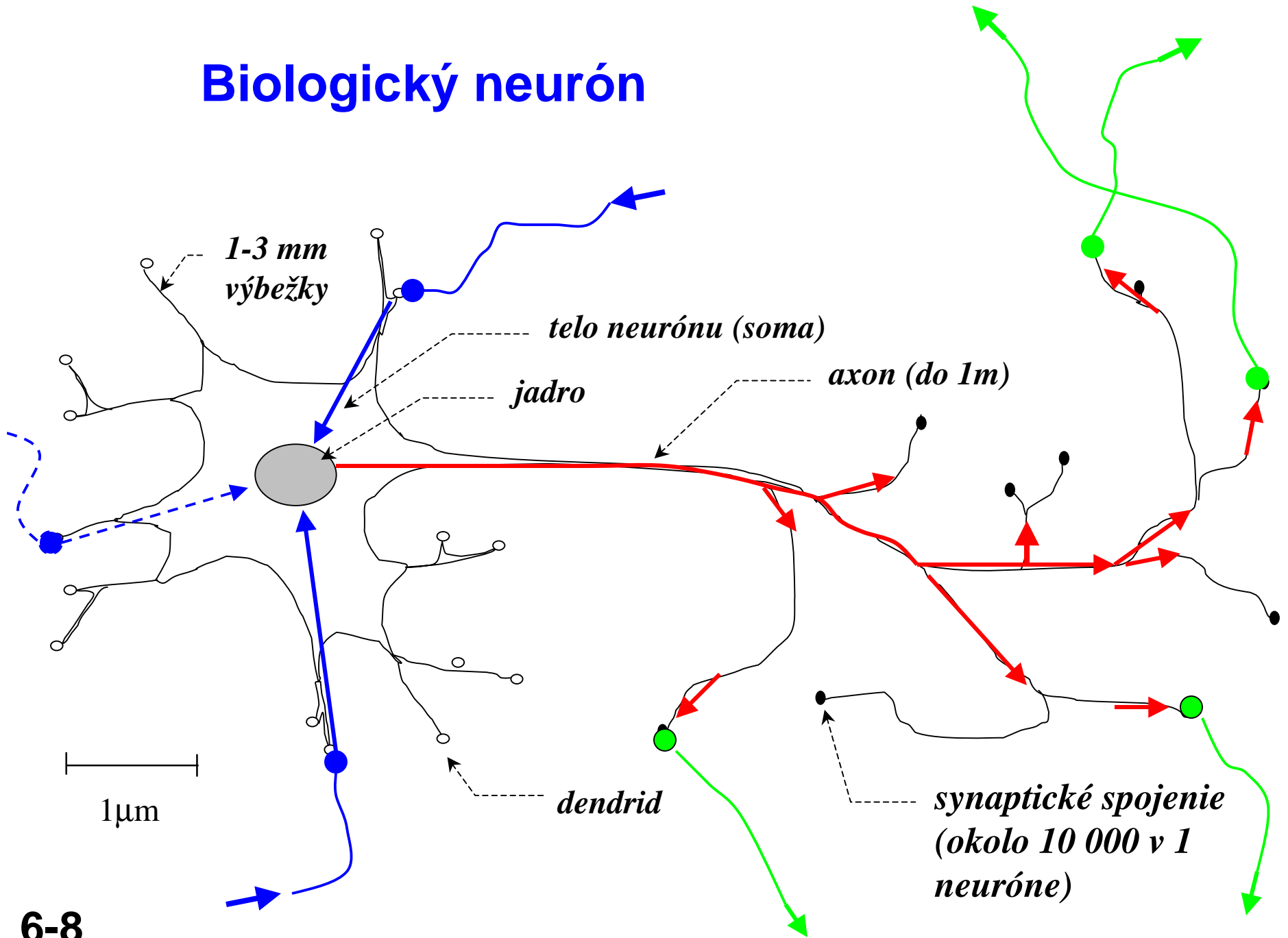
- **vyhodnotenie scény (tváre človeka na neznámom pozadí, priestorová scéna ...) je mozog schopný uskutočniť v zlomku sekundy - počítaču to môže trvať hodiny**
- **hranie basketbalu, riadenie auta v dopravnej špičke, ...**
- **vypočutie, vyhodnotenie a zapamätanie si podstatných informácií z prednášky**
- **podľa odhadov najvýkonnejší počítač v r. 2000 svojim integrovaným výkonom zodpovedal výkonnosti mozgu malého hlodavca**

Cieľ nášho snaženia

napodobenie architektúry / funkcií biologických neurónových systémov a ich využitie pre rôzne praktické (technické, výpočtové) účely →

"umelé neurónové siete" a im príbuzné systémy

Biologický neurón

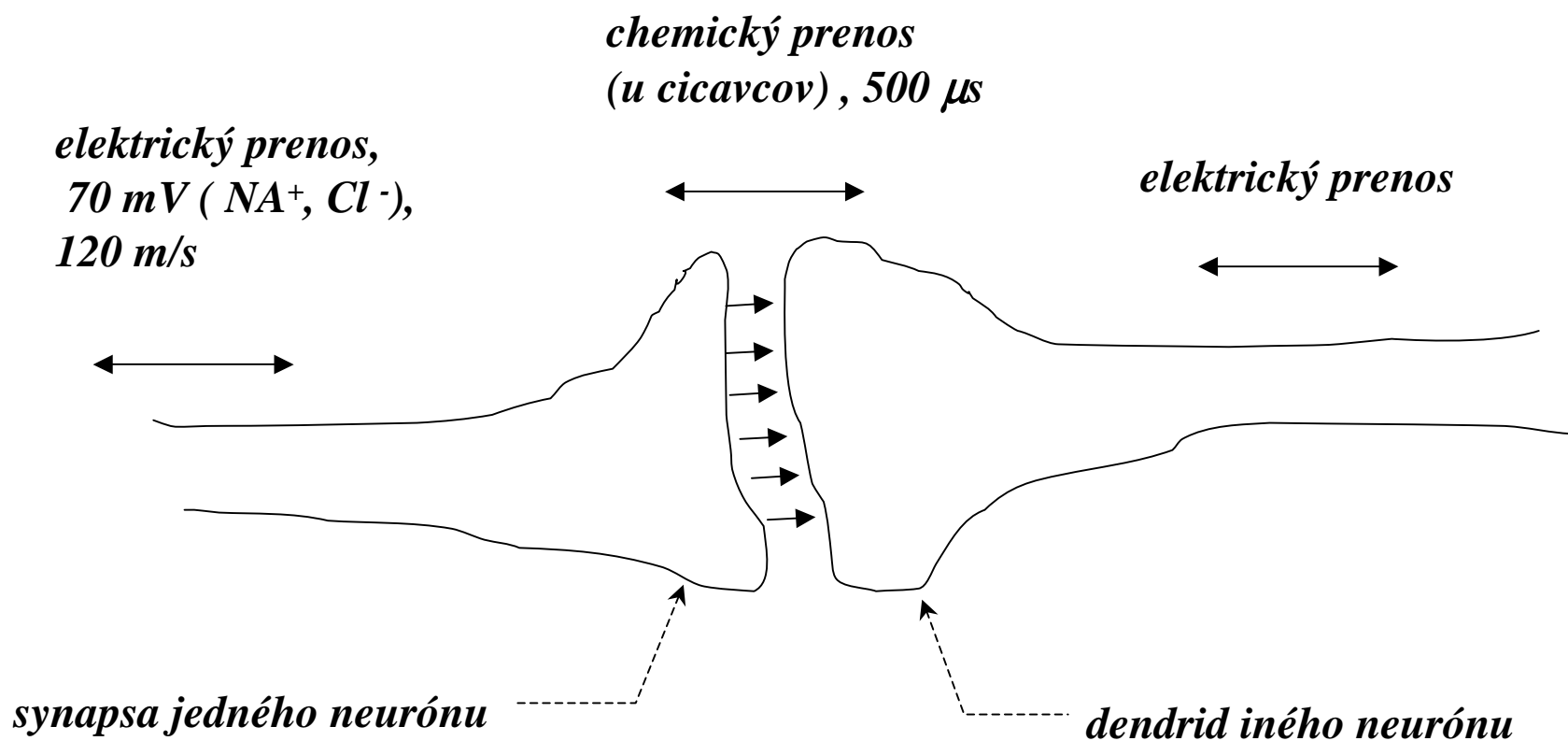
Činnosť jedného neurónu

- ak suma všetkých vstupných potenciálov v danom okamžiku presiahne prahovú hodnotu - aktivácia neurónu, jadro po axone vyšle impulz, ktorý je distribuovaný do všetkých synáps
- na výstupe n. sa generujú v priebehu času zhluky impulzov, doba prenosu impulzov medzi neurónmi je 20-40 ms

*zhluky impulzov s frekvenciou 250-1000 impulzov / s,
frekvencia zhlukov 1-10 zhlukov za sekundu
(frekvenčná modulácia)*

Synaptické spojenie dvoch neurónov

U človeka

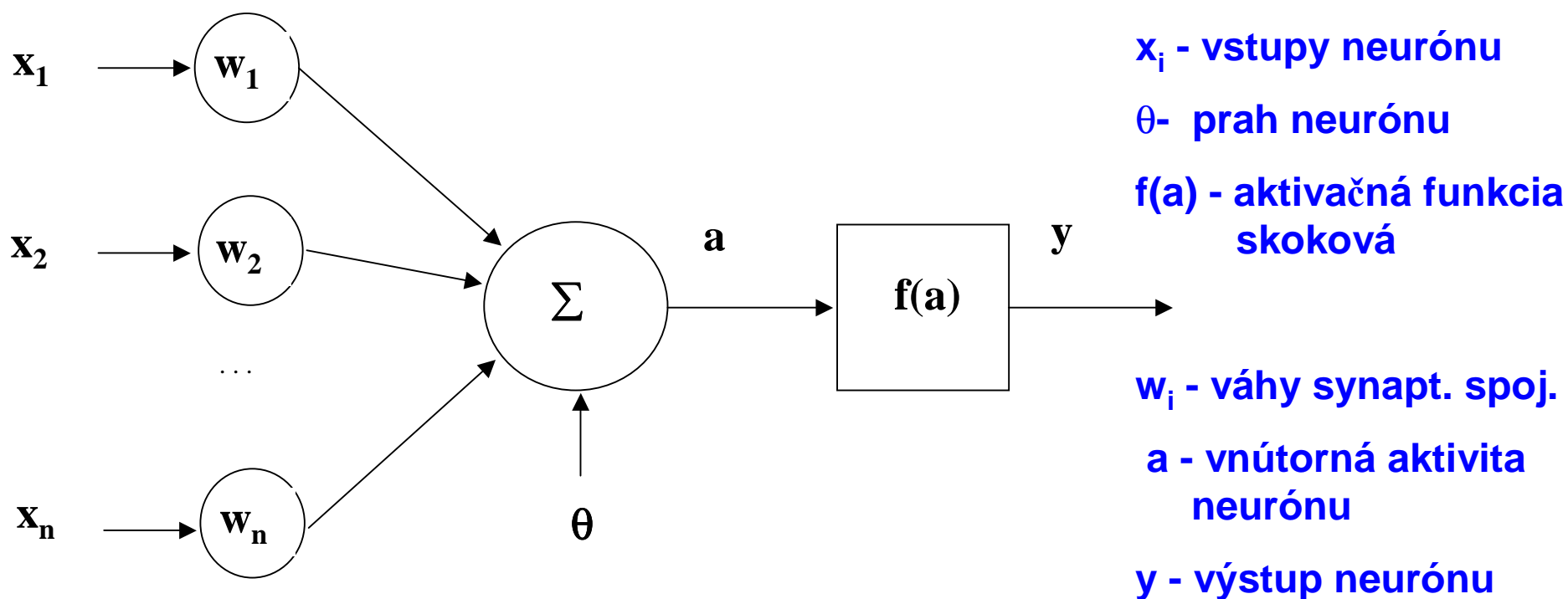
- priemerne okolo 50-100 miliárd neurónov (asi $7 \cdot 10^4$ neurónov / mm^3)
- neuróny vznikajú počas vývoja organizmu v detstve
- denne odumrie okolo 10 000 neurónov - strata informácie (za 75 rokov je to asi 0,2-0,5 % z ich celkového počtu)
- vytvárajú sa nové synaptické spojenia medzi neurónmi, synapsy môžu byť excitačné (vybudzujú n.) alebo inhibičné (utlmujú n.)
- stav na výstupe neurónu (v axone) je závislý od stavu (sumy) jednotlivých vstupov (dendridov), ale aj od stavu prostredia (hormóny, kyslosť, obsah O_2 , obsah glukózy, drogy, lieky ...)
- činnosť mozgu pozostáva zo súčinnosti všetkých neurónov

Ekvivalent hustoty väzieb v mozgu

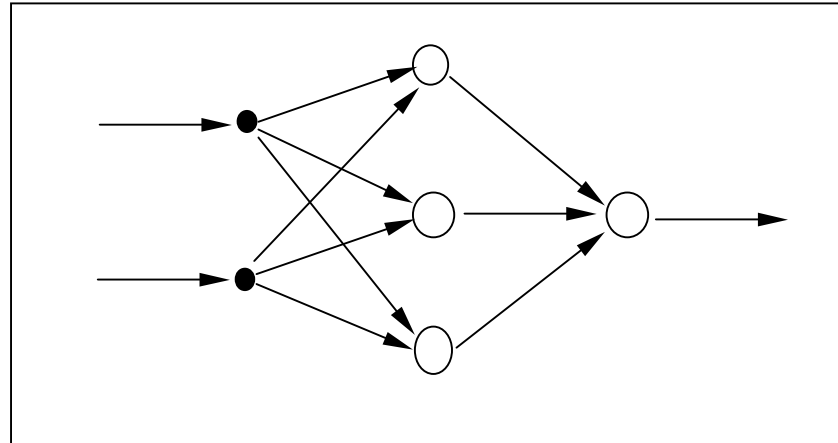
„každý človek na zemi súčasne telefonuje s 18 inými ľuďmi, s každým na inú tému“

Stručná história vývoja UNS

- 1.pol. 20. stor. - W.S McCulloch, 1. významná práca o modeli neurónu
- 40. roky, W.S McCulloch, W.Pits - model neurónu v podstate používaný dodnes

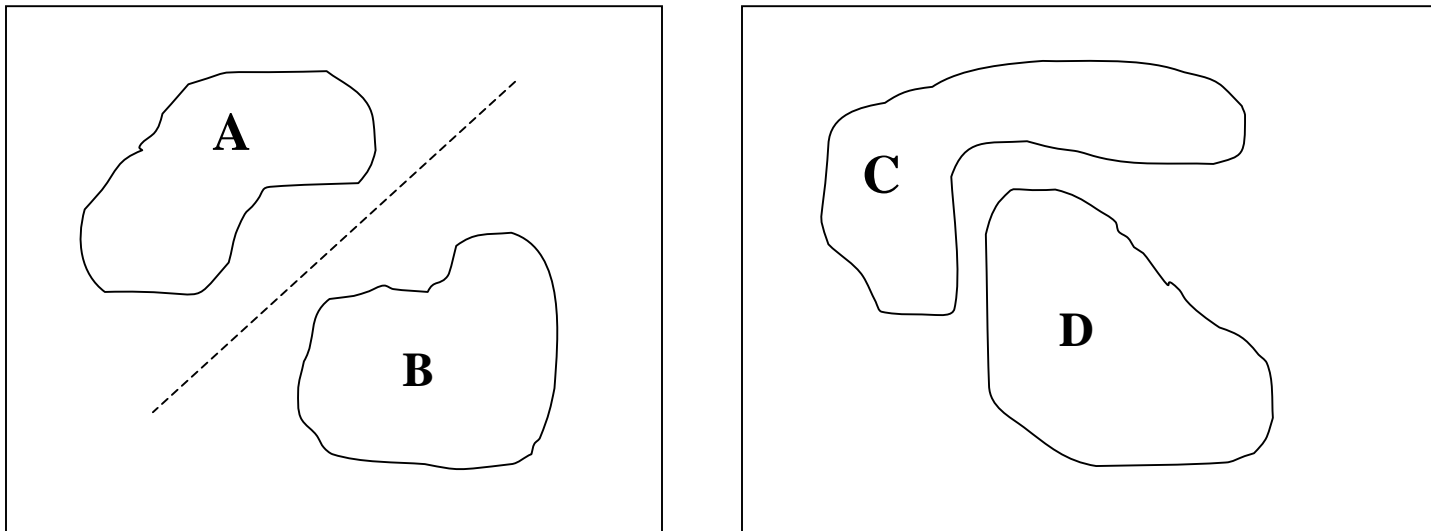

- **Rosenblatt (1958) neurónová sieť – „perceptrón“**

- **otázky, aké využitie nájdú neurónové siete, ako realizovať zložité transformácie a proces učenia**
- **Minsky a Papert (1969) – „ohraničenosť použitia n.s. iba na lineárne separovateľné problémy“, tento záver zovšeobecnil na všetky typy n.s.**

Lineárne separovateľné a neseparovateľné problémy

*Triedy A a B sú lineárne separovateľné,
triedy C a D nie sú lineárne separovateľné*

AND	0	1
0	0	1
1	1	1

AND - lineárne
separovateľný
problém

XOR	0	1
0	0	1
1	1	0

XOR- lineárne
neseparovateľný
problém

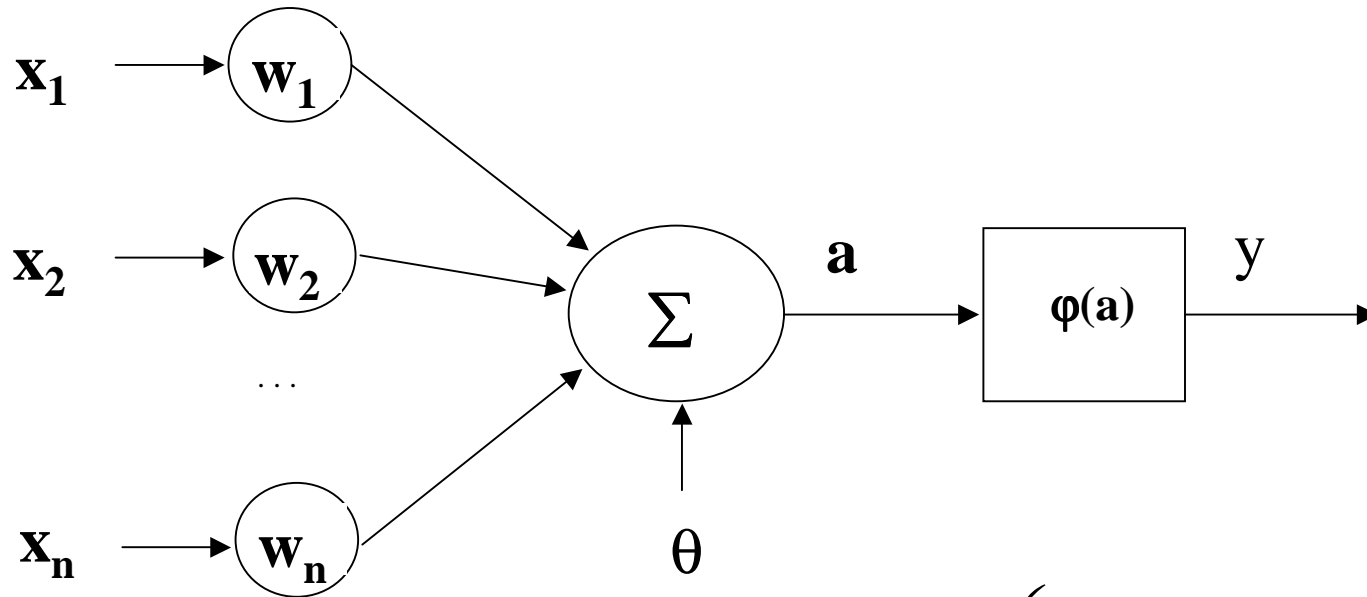

- "Ak sa nedá riešiť tento jednoduchý problém (XOR), tak sa nedajú riešiť ani oveľa zložitejšie nelineárne problémy" - Minsky a Papert vplyvom sily svojich osobností utlmili iniciatívy v oblasti vývoja n.s. až do 80. rokov 20. Storočia ...
- Až návrh algoritmu "Error Back-Propagation" (algoritmus spätného šírenia chyby, BP) priniesol univerzálne riešenie návrhu parametrov viacvrstvových n.s. Toto spôsobilo renesanciu UNS, použitie aj pre riešenie lineárne neseparovateľných problémov.
- Dnes sú UNS neodmysliteľnou súčasťou riešenia mnohých problémov: nelineárneho modelovania, klasifikácie, rozpoznávania obrazu, signálov ...
- Pri UNS sa využívajú vlastnosti ako: schopnosť sa učiť/adaptovať, odolnosť voči poruchám, schopnosť zovšeobecňovať ...

Niektoré aplikácie UNS

- Rozpoznávanie, identifikácia obrazu, zvuku, signálov ...
- Hľadanie spoločných charakterisík v rozsiahlych dátových štruktúrach
- Modelovanie a predpovedanie (*predikcia*) výsledkov na základe existujúcich dát (emisie škodlivín, záplavy, erózia, predpoveď zaťaženia el. energie, modelovanie chem., biol. procesov ...).
- Modelovanie a predpovedanie stavu a porúch strojov, diagnostika porúch ...
- Modelovanie a predpovedanie ekonomických a finančných procesov a javov ...
- Modelovanie a predpovedanie bio-medicínskch javov .

3.2 Matematický (počítačový) neurón

$$y = \varphi\left(\sum_{i=1}^n (w_i x_i) - \theta\right) = \varphi(a)$$

x_i - vstupy neurónu

θ - prah (citlivosti) neurónu

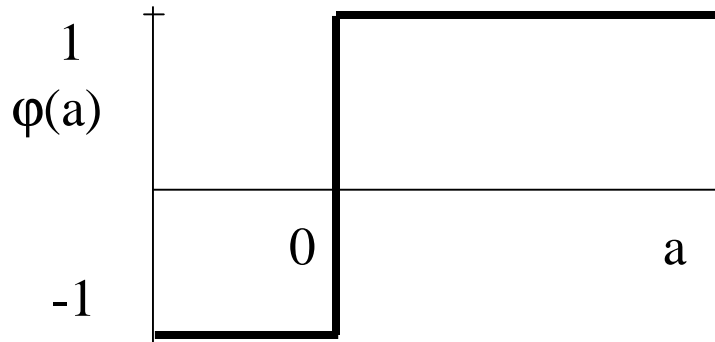
φ - aktivačná funkcia neurónu

w_i - váhy synaptických spojení

a - vnútorná aktivita neurónu

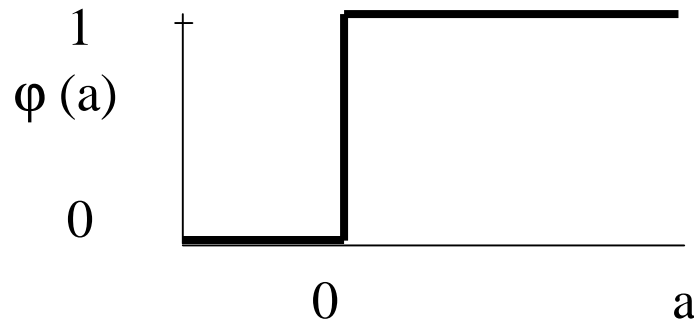
y - výstup neurónu

Aktivačné funkcie neurónov

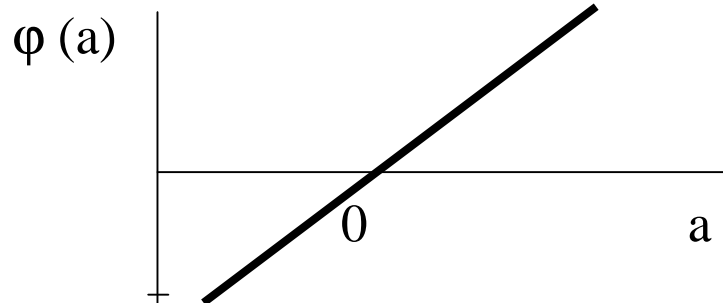
$$\begin{aligned}\varphi(a) &= -1 && \text{pre } a < 0 \\ \varphi(a) &= 1 && \text{pre } a \geq 0\end{aligned}$$

skoková funkcia $\langle -1; 1 \rangle$

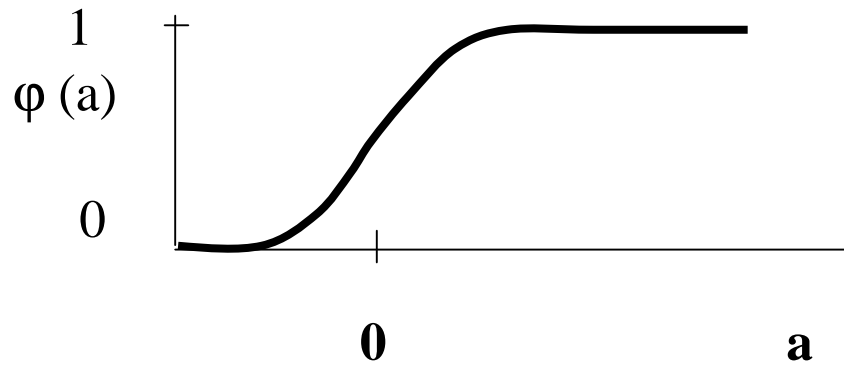
$$\begin{aligned}\varphi(a) &= 0 && \text{pre } a < 0 \\ \varphi(a) &= 1 && \text{pre } a \geq 0\end{aligned}$$

skoková funkcia $\langle 0; 1 \rangle$

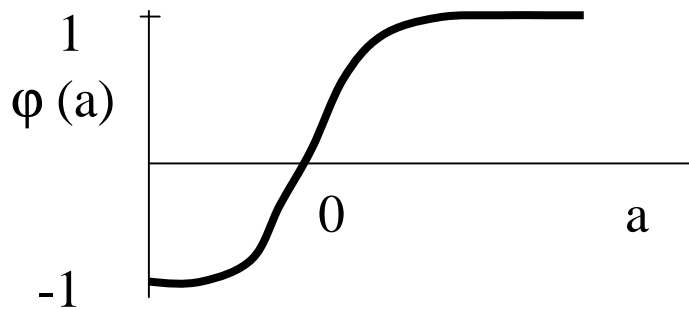
$$\varphi(a) = a$$

lineárna funkcia

$$\varphi(a) = \frac{1}{1 + e^{-\beta a}}$$

sigmoida - logistická f.

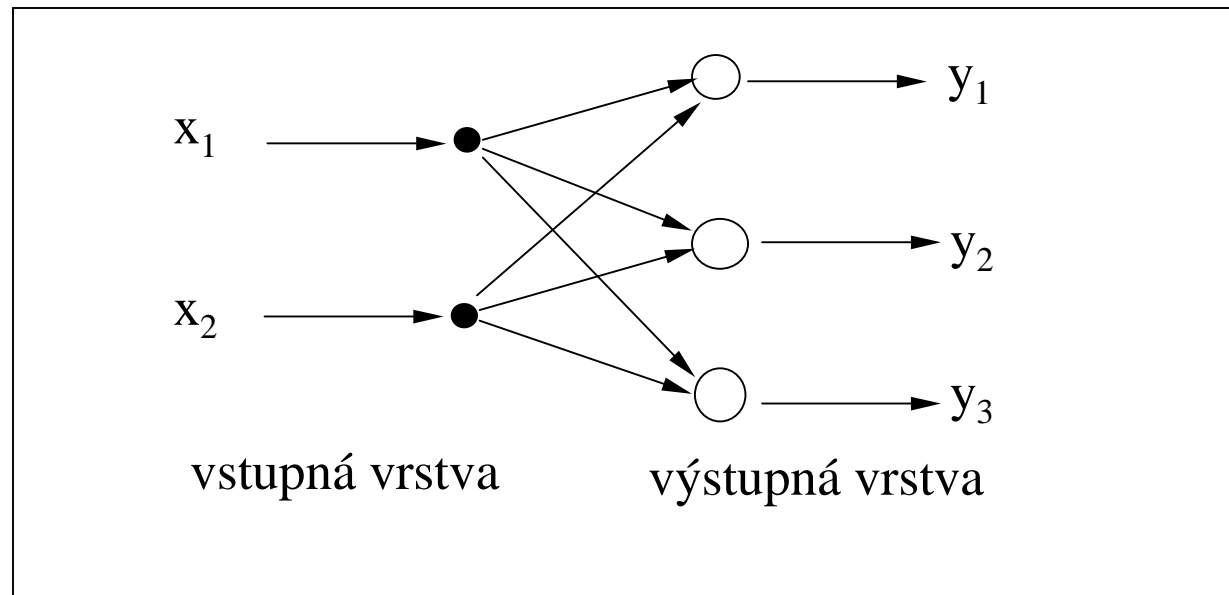
$$\varphi(a) = \operatorname{tgh}(a / 2) = \frac{1 - e^{-a}}{1 + e^{-a}}$$

hyperbolický tangens

3.3 Rozdelenie neurónových sietí podľa architektúry

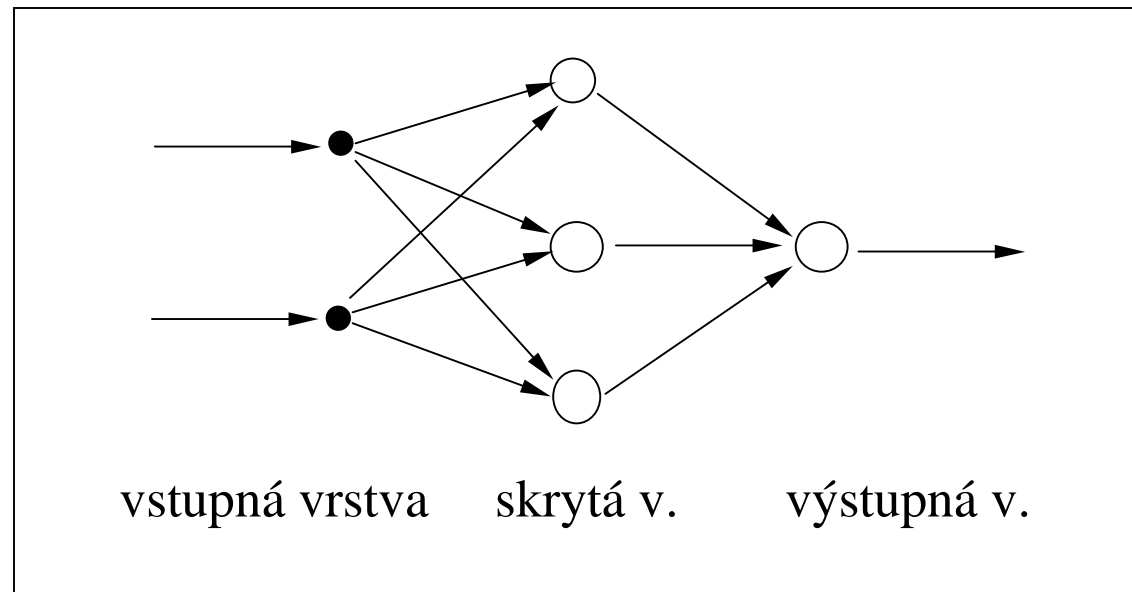
a) Vrstvové štruktúry

Jednovrstvové (resp. dvojvrstvové) siete

(napr. sieť štruktúry 2-3) úplné prepojenie, obyčajne - perceptrónové siete so skokovými aktivačnými funkciami za účelom klasifikácie do tried (iba lin. separovateľné problémy)

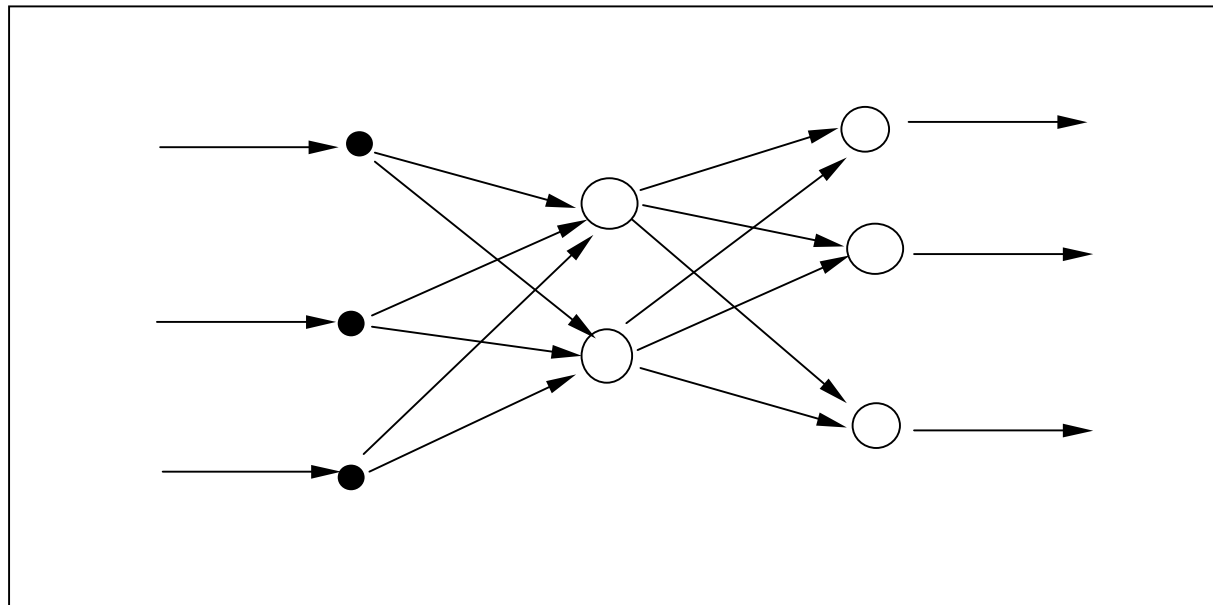
Viacvrstvové siete

Viacvrstvové siete obsahujú aspoň jednu skrytú vrstvu. Na obr. je trojvrstvová sieť štruktúry 2-3-1. Vstupná vrstva iba distribuuje vstupné signály, výkonnú funkciu majú len skrytá a výstupná vrstva.

b) Dopredné a rekurentné vrstvové štruktúry

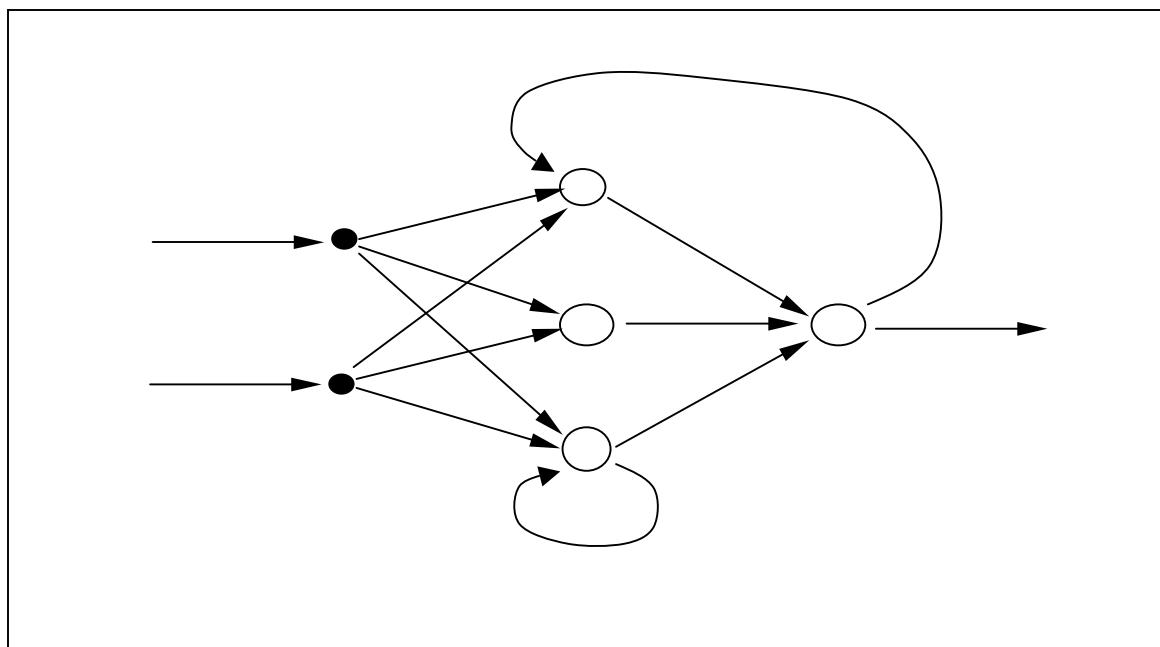
Dopredné siete

Dopredné siete obsahujú iba väzby v smere od vstupov k výstupom. Na obr. je dopredná sieť veľkosti 3-2-3.

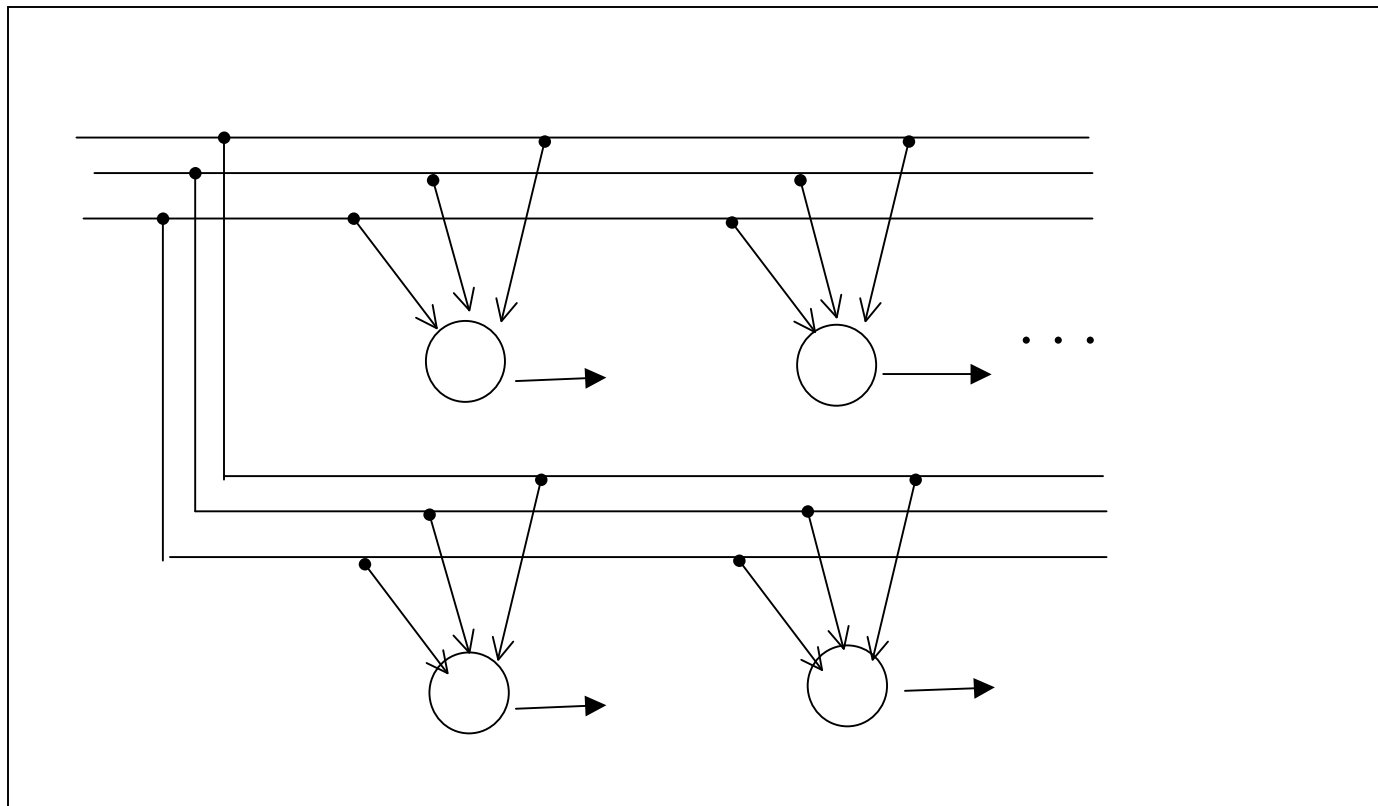

Rekurentné siete

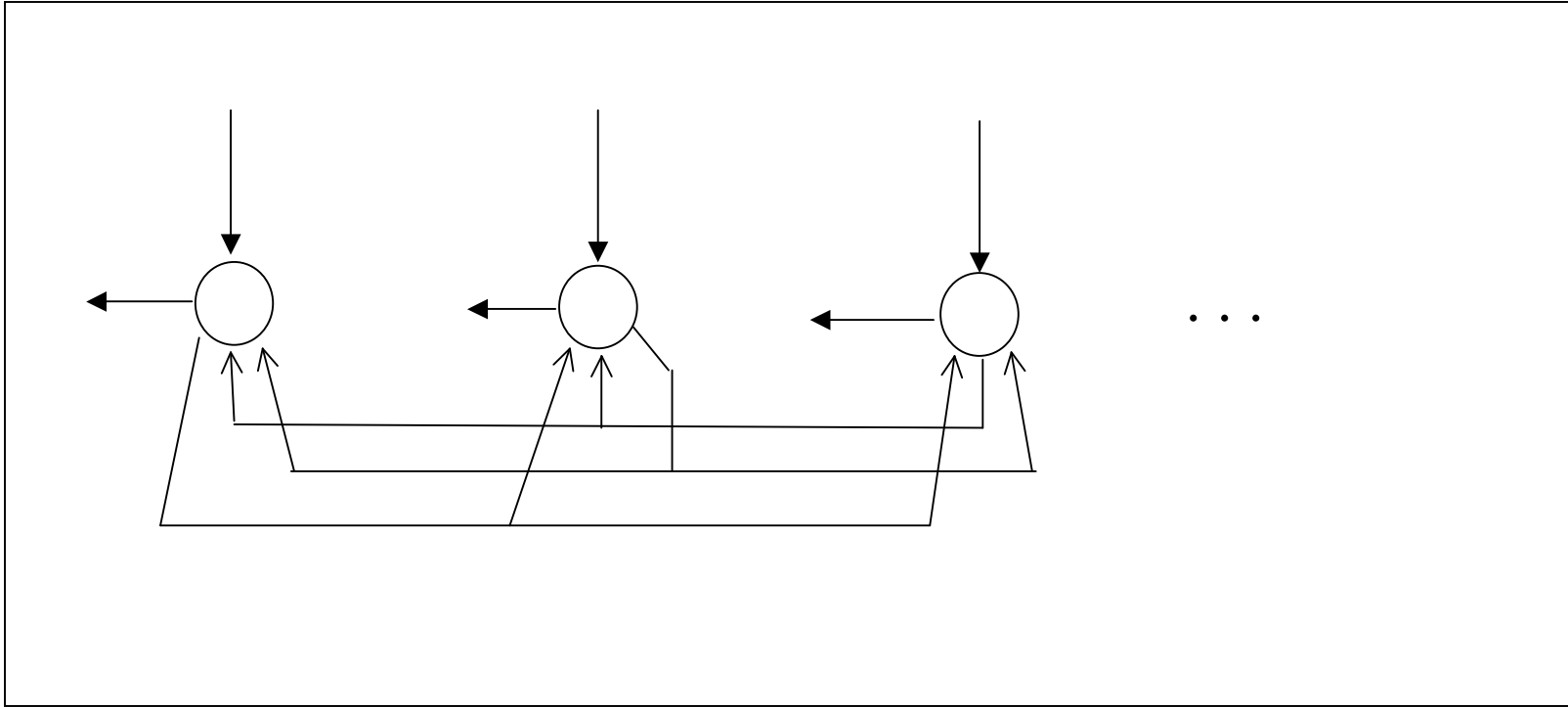

Rekurentné siete sú podobné ako dopredné, ale obsahujú aspoň jednu spätnú väzbu v rámci tej istej vrstvy alebo v rámci rôznych vrstiev.

c) Iné štruktúry sietí

Mriežková štruktúra siete (Kohonenova sieť)

Hopfieldova sieť

3.4 Spôsoby učenia (trénovania) neurónových sietí

1. Hľadisko rozdelenia podľa miery vplyvu (nadradeného) učiteľa

1.1 Učenie s učiteľom - danému vstupu zodpovedá známy výstup (odozva). Parametre siete sa korigujú, aby sa správanie siete približovalo reálnym výstupom modelovaného systému (od učiteľa).

1.2 Učenie známkované - učiteľ namiesto správnej odpovede iba ohodnotí adekvátnosť správania sa siete známkou.

1.3 Samoorganizácia - sieť sa modifikuje sama reakciou na vstupné dáta bez akéhokoľvek učiteľa.

2. Podľa typu učenia

2.1 Učenie korigujúce chybu (napr. *Back-propagation*)

2.2 Súťažné učenie

2.3 Hebbovo učenie

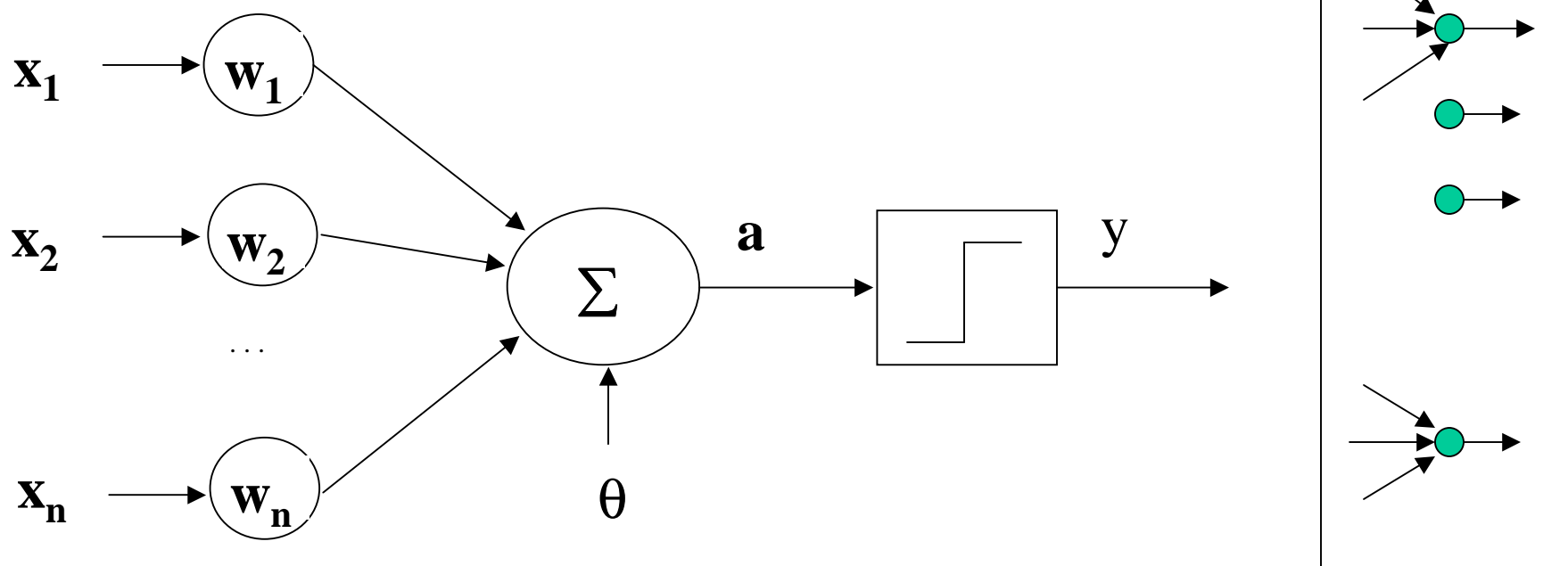
2.4 *Iné ...*

3.5 Vybrané typy sietí, spôsoby ich učenia (trénovania) a ich použite

9-30

3.5.1. Jednovrstvové perceptrónové siete

Tieto siete sa tiež nazývajú "perceptrón". Predstavujú ich neuróny so skokovou aktivačnou funkciou usporiadané do jednej vrstvy.

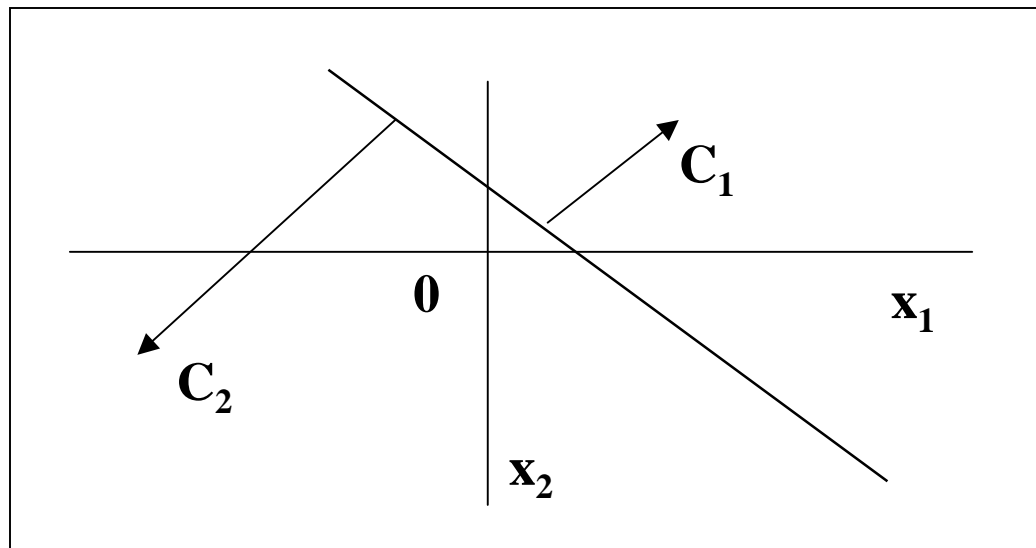
Táto sieť dokáže iba klasifikovať (kódovať) vstupné objekty (vzorky, vektory) - priradovať ich do tried. Ak výstup i -teho neurónu y_i je 1, potom vstupný objekt, charakterizovaný vektorom x_i patrí do triedy C_i . Ak výstup je rovný 0 (alebo -1), potom do tejto triedy nepatrí.

Proces učenia pre 1 neurón

Pre n -rozmerný priestor (n -vstupov) sú definované 2 rozhodovacie triedy C_1 a C_2 , ktoré sú reprezentované regiónmi oddelenými hyperrovinou podľa rovnice

$$\sum_{i=1}^n w_i x_i - \theta = 0$$

Cieľom tréningu je naparametrizovať váhy w_i a prah θ aby perceptrón priradil výstup 1 vstupnému objektu z triedy C_1 a výstup -1 pre objekt z triedy C_2 .

Postup tréovania

1. inicializácia : $w(0)=0$
2. aktivácia: v kroku k prived' na vstupy neurónu vektor $x(k)$
3. výpočet výstupu : $y(k)= f [w(k), x(k)]$; kde f je skoková aktivačná funkcia
4. adaptácia váh : $w(k+1) = w(k) + \alpha [d(k) - y(k)] x(k)$
5. inkrementácia kroku a skok na bod 2

Kde: $x(k)=\{x_1, x_2, \dots, x_n, -1\}$ - vstupný tréovací vzor

$w(k)=\{w_1, w_2, \dots, w_n, \theta\}$ - parametre neurónu

y -aktuálny výstup neurónu

d - požadovaná odpoveď neurónu

α - parameter rýchlosti učenia, $0 < \alpha \leq 1$

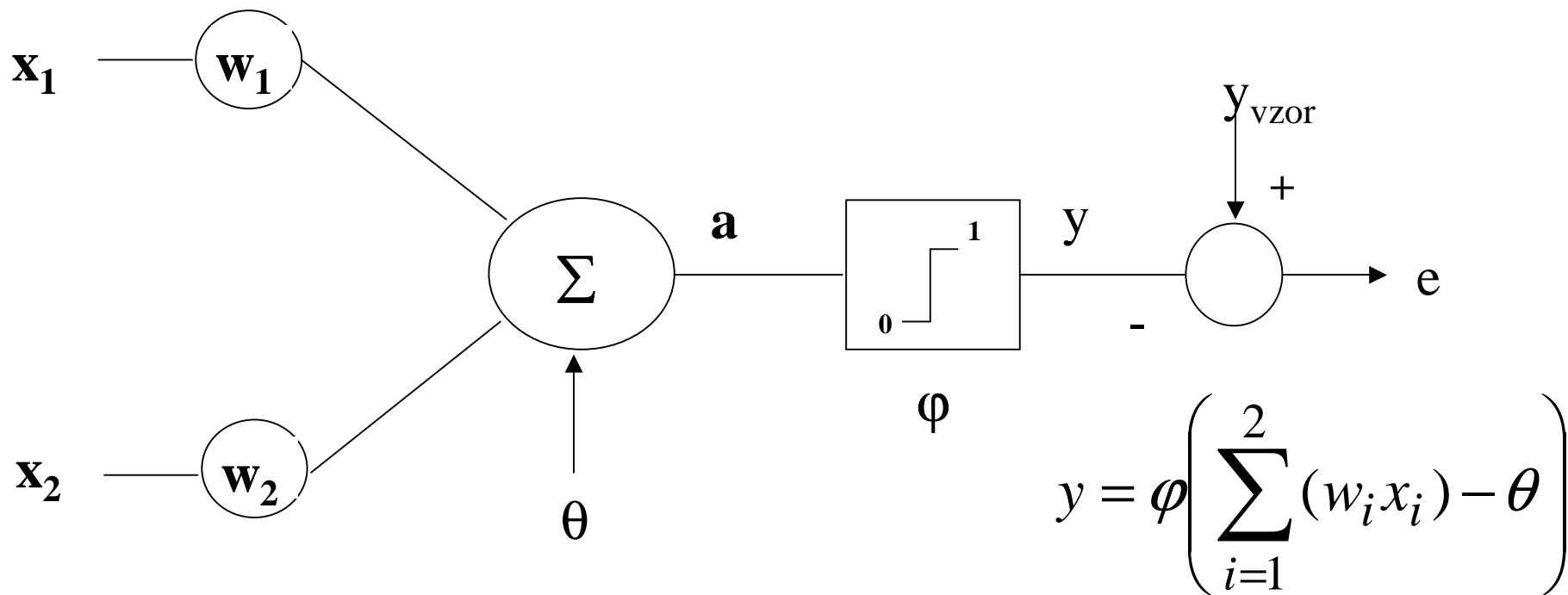

Príklad

učenia 1-vrstvového perceptrónu

Úloha: modelovanie logickej funkcie AND

Model: 1neurón, 2 vstupy / 1 výstup

Logická funkcia AND
(trénovacie vzory)

VZOR	x_1	x_2	y_{vzor}
v_1	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
v_2	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>0</i>
v_3	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
v_4	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>1</i>

Postup tréovania

1. Inicializácia: nastavíme váhy w_1 a w_2 na náhodné hodnoty z rozsahu $(-0,5 ; 0,5)$.
2. Výpočet výstupu $y(v)$ pri vstupe vzoru v_1 (v_j)
3. Výpočet chyby $e = y_{\text{vzor}} - y$.
4. Korekcia váh: $w_{j,\text{new}} = w_j + \Delta w_j$
 $\Delta w_j = \alpha \cdot x_j \cdot e ; j=1, 2$
5. Chod' na ďalší vzor (v_2, v_3, v_4)
6. Cyklus krokov 2-5 („epocha“) opakuj, kým chyba modelu nebude dostatočne malá.

Epocha	x_1	x_2	Požad. y_v	Staré w_1	Staré w_2	Aktual. y	Chyba e	Nové w_1	Nové w_2
1	0	0	0	0,3	-0,1	0	0	0,3	-0,1
	0	1	0	0,3	-0,1	0	0	0,3	-0,1
	1	0	0	0,3	-0,1	1	-1	0,2	-0,1
	1	1	1	0,2	-0,1	0	1	0,3	0
2	0	0	0	0,3	0	0	0	0,3	0
	0	1	0	0,3	0	0	0	0,3	0
	1	0	0	0,3	0	1	-1	0,2	0
	1	1	1	0,2	0	1	0	0,2	0
3	0	0	0	0,2	0	0	0	0,2	0
	0	1	0	0,2	0	0	0	0,2	0
	1	0	0	0,2	0	1	-1	0,1	0
	1	1	1	0,1	0	0	1	0,2	0,1
4	0	0	0	0,2	0,1	0	0	0,2	0,1
	0	1	0	0,2	0,1	0	0	0,2	0,1
	1	0	0	0,2	0,1	1	-1	0,1	0,1
	1	1	1	0,1	0,1	1	0	0,1	0,1
5	0	0	0	0,1	0,1	0	0	0,1	0,1
	0	1	0	0,1	0,1	0	0	0,1	0,1
	1	0	0	0,1	0,1	0	0	0,1	0,1
	1	1	1	0,1	0,1	1	0	0,1	0,1

$\alpha=0,1$

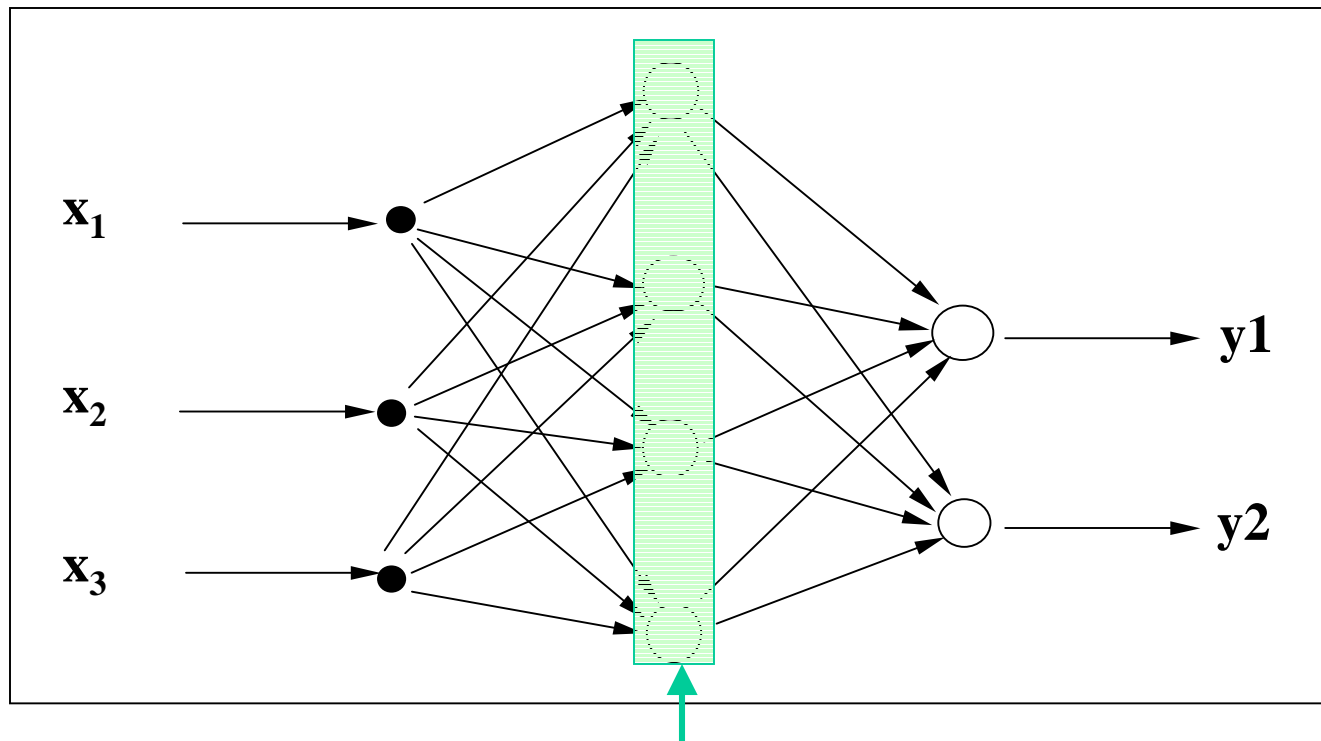
$\theta=0,2$

Príklad:

klasifikácia objektov do dvoch tried

Jednovrstvová perceptrónová sieť, bez ohľadu na použitý typ aktivačnej funkcie dokáže klasifikovať iba lineárne separovateľné problémy.

3.5.2 Viacvrstvové perceptrónové siete (MLP)

- Obsahujú aspoň jednu skrytú vrstvu neurónov.
- Väčšinou obsahujú spojitú nelineárnu aktivačnú funkciu, (obyčajne sigmoidu alebo hyperbolický tangens).
- Sú schopné aproximovať ľubovoľnú nelineárnu transformáciu.
- Parametrizácia takýchto sietí sa realizuje tréňovaním neurónovej siete algoritmom "spätneho šírenia chyby".

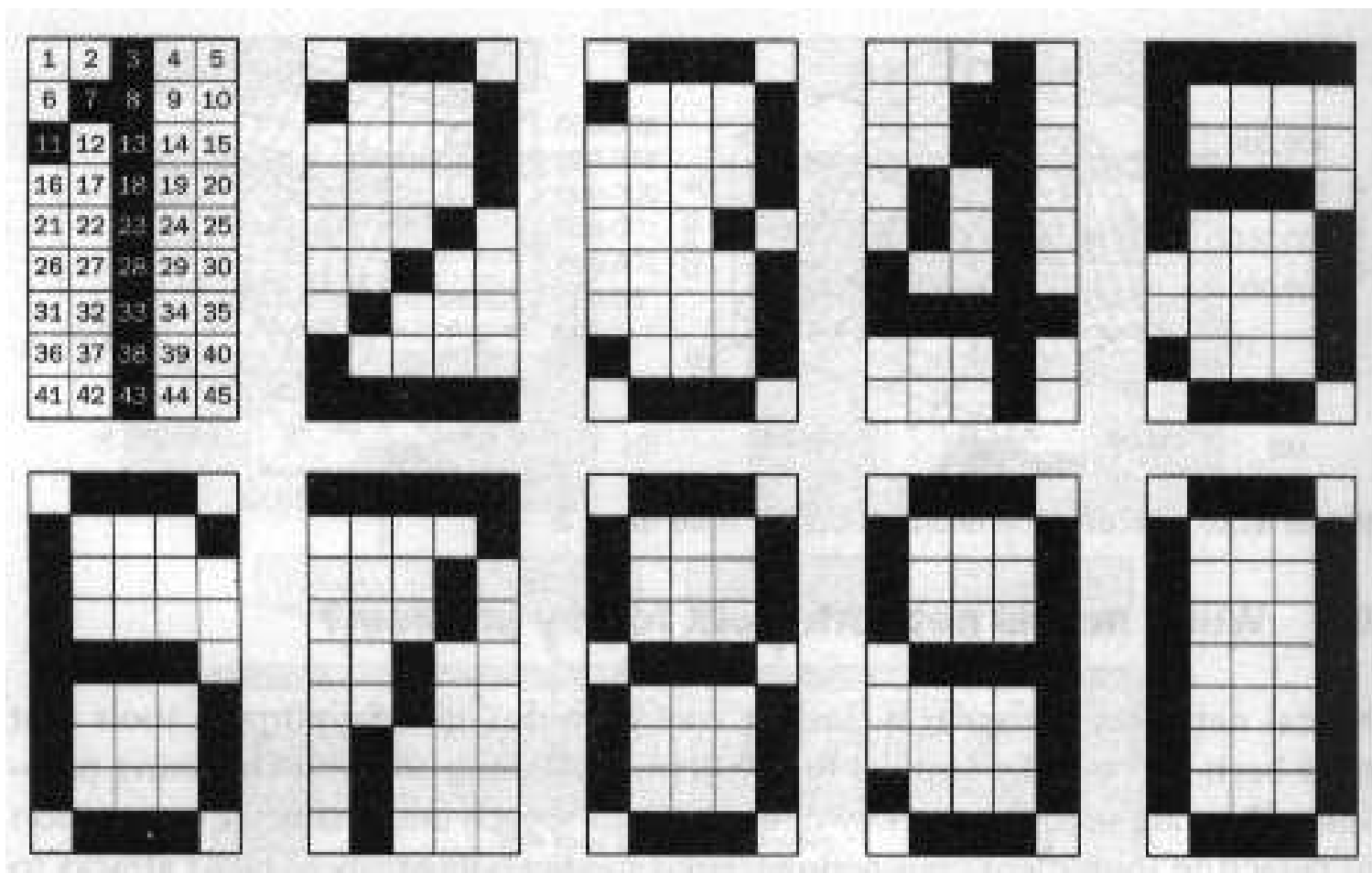
Laboratórne cvičenie

1. Klasifikácia objektov do tried

2. Použitie viacvrstvovej perceptrónovej siete na rozpoznávanie znakov

Rozpoznávanie znakov

3-vrstvová MLP sieť

